

נשים וטקסים במרחב הציבורי: לאן פנינו?

ד"ר ענת ישראלי*

'ההכרה שמסע השחרור מכל צורות הדיכוי והשליטה הוא בעיקרו מסע רוחני, מחזירה אותנו לרוחניות שכורכת את העבודה הרוחנית עם המאבקים שלנו לצדק ושחרור' (הוקס 2002, עמ' 110)

בארבע השנים האחרונות התקיים מידי שנה **כנס על 'נשים וטקסים'**, בארגון של **'ניגון נשים'** (במדרשה באורנים) ו'**הינה'**. הכנסים עסקו במגוון רחב ומרתק של יוזמות והתנסויות נשיות בטקסים ואירועים שונים במרחב היהודי-ישראלי העכשווי. המגוון שנגלה בכנסים האלה חשף פעילות ענפה, חדשנית ומתחדשת, תוססת ומאתגרת, שרוחשת כאן בשנים האחרונות.

הפעילות הזו מעלה שאלות רבות וכבדות שהדיון הציבורי והאקדמי עליהן נמצא בחיתוליו. למרות נחיצותו, הדיון הזה מתקשה לצמוח באווירה הציבורית העוינת השוררת בארץ, הן מצד חוגים דתיים ואף מסורתיים, שההתעוררות הנשית מבהילה ומקוממת אותם, הן מצד חוגים חילוניים שהתפיסות השוויוניות קרובות ללבם, אך המרחב הרליגיזי זר לעולמם.

הדברים הבאים הם בבחינת הזמנה להצמחת שיח עקרוני והגותי על מקומן של נשים במרחב הטקסי היהודי, בתקווה להתפתחותו של שיח ער בעברית בנושא זה, שישלים ויעשיר את השיח המתקיים בנושא זה כבר שני עשורים ויותר מעבר לים.

אחת השאלות הבסיסיות בנוגע למעורבותן הפעילה של נשים בטקסים היהודיים היא **לאן פנינו?** לאן אנחנו רוצות להציע את המהלך הדרמטי מאד, והראשוני עדיין, של טקסים לנשים בפרט, ומעורבות של נשים בטקסים בכלל? מה החזון שלנו לגבי מקומן של נשים וטקסים במרחב הציבורי? מה החלומות שמפעמים בנו והתקוות שמכוונות אותנו?

השאלה הזאת מעסיקה אותי לא מעט, ואני רוצה להציע כמה מחשבות לא מגובשות. ומכיוון שלדעתי מדובר בבשורה גדולה ובמהפכה לדורות, לא פחות, אולי נוכל לקבל השראה רחבה וגם להפיק לקחים חשובים מהמהפכות הגדולות האחרות שאנחנו מכירות.

שתי מהפכות אידאולוגיות גדולות השפיעו על חיי, מלבד המהפכה הציונית: **המהפכה הקיבוצית** שלתוכה נולדתי, שינקה מהאידאולוגיה הסוציאליסטית-חילונית, ו**המהפכה הפמיניסטית**, אותה גיליתי בבגרותי, שינקה ועדיין יונקת מהתיאוריה הפמיניסטית ההולכת ומתפתחת. אני מבקשת אפוא להיעזר בתובנות ולקחים שהפנמתי והפקתי משתי המהפכות האלה, ואתחיל מהשנייה דווקא, הפמיניסטית:

אליס גולדשטיין (Goldstein 2009), רֵבָה רפורמית אמריקאית, הציעה להבחין בין שני סוגי טקסים שנשים יוזמות: **הטקס המחקה** (Imitative Ritual) ו**הטקס המחדש** (Innovative Ritual).

הטקס המחקה מבקש להשוות בין האישה לאישה באופן מרבי בעשייה היהודית ולהציב את הנשים כשותפות שוות לגברים בטקסים הקיימים ובמסגרות המסורתיות. **הטקס המחדש** מתמקד בהטמעת הקול הנשי בעולם היהודי, תוך יצירת מסגרות חדשות, טקסים חדשים ואף דרכי לימוד תורה חדשניות, שיונקים מהשיח הנשי.

* הרשימה הינה עיבוד של הרצאת הסיום **בכנס הרביעי על נשים וטקסים**, יוני 2012.

קל לראות את ההקבלה בין שני הסוגים או המגמות האלה ובין שני הגלים' הראשונים של הפמיניזם:

- ניכוס טקסים, טקסטים, חפצי קדושה, וסמלים 'גבריים' אחרים על-ידי נשים ותביעתן לקחת חלק שווה בריטואל הדתי מקבילים **לגל הראשון, הליברלי-שוויוני** שדורש שוויון זכויות לנשים.
- יצירת טקסים, טקסטים, חפצי קדושה וסמלים נשיים חדשים, כמו גם פעילות טקסית לנשים בלבד, מקבילים **לגל השני, התרבותי-מהותני**, המדגיש את ההבדלים התרבותיים והחברתיים בין גברים לנשים, ומבקש לגלות ולהשמיע את 'הקול הנשי' המיוחד והאחר.

בעשור האחרון אנחנו מזהות בבירור את נפרדותו והתעצמותו של **גל שלישי** בתיאוריה הפמיניסטית, שאמנם צמח במקביל לשלב השני, התרבותי, אבל הוא אינו זהה לו ובמידה רבה גם מתנגד לו בסוגיות מרכזיות. זהו **הגל הראדיקלי**, המזהה את שורשי הדיכוי הנשי עמוק בלב התרבות המוכרת לנו על כל גווניה, מערבית ומזרחית, שחורה וצהובה, מונותאיסטית ופגאנית, וכן הלאה. לתפיסת הראדיקליות, התרבויות כולן נגועות קשות במנגנונים של דיכוי נשים. המנגנונים האלה קשים מאד לאבחון, משום שהם מובנים מאליהם ושקופים, ועוד יותר קשה לבער אותם, משום שהם כה מושרשים, נפוצים ומוסכמים. תיקון המצב ושיפור מעמד האישה דורשים לפיכך שינוי ראדיקלי, כלומר שורשי, בתרבות עצמה, מיסודותיה ועד לעליותיה. לשיטת הראדיקליות נדרשת אפוא יצירתה של תרבות חדשה לגמרי, שתפרק את ההבניות הקיימות של הגבריות התקנית והנשיות התקנית, ושל התפקידים שלהם והיחסים הראויים ביניהם. במקומן יש להצמיח ולאפשר מרחב גדול ועשיר של זהויות מגדריות מגוונות ונזילות הרבה יותר.

על רקע עלייתו של הגל השלישי הראדיקלי נשאלת השאלה האם ההקבלה שתוארנו כאן בקצרה בין מעורבות נשית בטקסים יהודיים ובין התיאוריה הפמיניסטית תימשך, ופנינו אל עבר הגל הזה? כלומר, האם היעד הבא שעלינו לסמן כנשים העוסקות בטקסים הוא שינוי תרבותי ראדיקלי?

אני יודעת שיש הרבה פמיניסטיות, בארץ ובעולם, שסבורות כך. רבות מהן תופסות את הדת, כל דת, לאו דווקא היהודית, כאחד המעכבים הגדולים והקשים בדרך לשינוי הראדיקלי הדרוש בעיניהן. נשים צריכות טקסים, הן טוענות, אך לא כאלה שצומחים בתוך המסגרות הטקסיות והדתיות הקיימות, אלא אחרים, מובדלים מהותית מהדתות הממוסדות בכלל והמונותאיסטיות-הגבריות בפרט.

כאישה חילונית שלא מחויבת להלכה אין לי העדפה חד-משמעית של זהותי היהודית על פני זהותי הנשית-פמיניסטית, ואין לי מחויבות מוחלטת לריטואל הדתי. העמדה הראדיקלית איננה זרה לי לחלוטין. טיעוניה מאתגרים אותי ואני נדרשת למאמץ הגותי ועיוני כדי להתמודד איתה.

כאן ברצוני לחזור למהפכה הראשונה שלי, זאת שגדלתי עליה, המהפכה הסוציאליסטית-קייבוצית. זאת כידוע רצתה – והשיגה – שינוי ראדיקלי באורח החיים היהודי, וגם בדת ובתרבות היהודית. וכאן למדנו על בשרנו לקח חשוב: תרבות מְטִיבָה מבוססת על המשכיות ומסורתיות. היא לא יכולה להשתנות בבת אחת, שינוי מאסיבי ומהיר מִיָּד מפורר אותה ועלול להכחיד אותה לגמרי. הקייבוצים טרחו ועמלו רבות על עיצובה של תרבות יהודית (או נכון יותר תרבות עברית) חדשה, והשקיעו בכך משאבים רוחניים וחומריים עצומים. אבל הפרת האיזון העדין בין השינוי לשימור הביאה לשבר תרבותי ויהודי עמוק, והמפעל התרבותי הקייבוצי דעך במהירות מפתיעה.

המדרשה באורנים, שבה אני שותפה, עמלה לתקן ולרפא את השבר הזה כבר שנים, ואחד הציטוטים האהובים בה הם הדברים שבאליק כתב כמה פעמים לחלוצים בעמק:

"החג הוא עניין של יצירה קבוצתית שמשותפים בה כוחות ויסודות מרובים ושונים: הדת, המסורת, ההיסטוריה, האמנות וכו' וכו'. וכשם שאין כותבים שירים טובים על פי הזמנה (...) כך אי אפשר להזמין חג או טקס". ומאן ממליץ ביאליק: "חוגו את חגי אבותיכם והוסיפו עליהם קצת משלכם, לפי כ'חכם ולפי טעמכם ולפי מִסְבַּתְכֶם. העיקר שתעשו את הכל באמונה ומתוך הרגשה חיה וצורך נפשי, ואל תתחמו הרבה" (ביאליק 1938, עמ' נד).

חבל שהורינו החלוצים לא ממש הקשיבו לו. התינוק היהודי נשפך בקיבוץ של ילדותי עם המים הגלותיים, והתקשה להתאושש מהמכה הכואבת שקיבל. הציבור שלנו, הקיבוצי בפרט והחילוני בכלל, סובל היום מ'חסך טקסי' ומחלל של חוויה דתית בכלל, וטקסית בפרט. תהליך ה'רפיו' של החסך הזה רק החל.

ממרומי הכתפיים של ניסיון הדורות עליהם אנחנו יושבים, אנחנו יכולות ללמוד את הלקח ולהימנע מחזרה על הטעות הזאת. הטקס היהודי בפרט, והתרבות היהודית בכלל, הכרחיים לזהותנו היהודית, גם לאלה שאינן מחויבות להלכה האורתודוקסית. כַּבֵּת למהפכה הקיבוצית, המפגש המחודש שלי עם התרבות היהודית הוא אתגר מרכזי בחיי, לצד, ולא במקום, האתגר של ההשתלבות הנשית בתוכם. למרות שקשה ליישב את הסתירה והחיכוך בין שני האתגרים האלה, הבחירה באחד מהם בלבד – ניכוס מחודש של התרבות היהודית מחד, או יצירת תרבות נשית אלטרנטיבית מאידך – בחירה כזאת היא בחירה קלה מידי בטווח הקצר, ושגויה ורעה בטווח הארוך.

האתגר האמתי שלנו בעיני יהיה למצוא את הדרך לשילוב מאוזן בין יהדות ופמיניזם, וליצור גל שלישי אחר, לא רדיקאלי אלא מאָזן, כזה השוקד ללא הרף על איזון בין מסורת יהודית וחינוך פמיניסטי. פעולת האיזון איננה חד-פעמית, ולצערנו אין לנו גם כלי כיוול ומדידה המאפיינים את פעולות האיזון בעולם החומר. בעולם הרוח מצריכה פעולת האיזון רגישות מתמדת, ניסוי ותעייה בלתי פוסקים, תוך מודעות עמוקה ודו-צדדית לשתי כפות המאזניים, ויותר מראש על הביטחון המוחלט שנוכל לדעת בסוף אם אכן מצאנו את האיזון.

בסופו של יום, סביר להניח שכולנו, ויותר מאתנו בנותינו, ועוד יותר מהן נכדותינו, ניטול חלק יותר ויותר פעיל בטקסים. יתר על כן, אפשר להאמין שהטקסים היהודיים עצמם יפנימו בהדרגה מאפיינים 'נשיים' מסוימים ויעברו תהליך של 'פמיניזציה'. כניסתן של נשים לטקס המסורתי תהיה ניכרת לא רק מעצם השתתפותן בו, אלא גם בשינויים שיחולו בו.

מה יאפיין את הפמיניזציה של הטקס היהודי? כותבות אחדות כבר הציעו מספר מאפיינים פוטנציאליים, כמו הצגת האלוהות בדרכים מגוונות ויצירת כבוד מחודש לנשיות המקודשת (הוקס 2002, עמ' 110), מתן תשומת לב להכרות וחברות בין משתתפי הטקס, שותפות פעילה יותר של כל המשתתפים, מבנה מעגלי, קשר עין בין המובילים והמשתתפים, ותחושת אינטימיות חזקה יותר (עברון 2009, ביאלה תשס"ח, ביאלה תשס"ט, רוס תשס"ט).

באופן כללי יותר הוצעה אבחנה בין הטקס המסורתי-גברי, המכוון לאשרור הערכים, המסורת, הדורות הקודמים, ועוד, ובין הטקס הנשי, המתאפיין בשאיפה לאוטנטיות, לחיבור אישי ופנימי לטקס, למשתתפיו ולכל מרכיביו (Berry 2006). במחשבה שניה, ניסיונות ההגדרה האלה נראים לי מהותניים מעט, והשערות על העתיד הן תמיד דבר מסוכן ולא לגמרי אחראי.

אז כן, אפשר לקוות ולשער שכניסתן של נשים למרחב הטקסי היהודי תלך ותגבר, הן בטקסים מסורתיים משותפים, והן בטקסים נפרדים; וכן, אפשר גם לקוות ולכוון לכך שהכניסה הזו תיעשה מתוך שמירה ערנית על הטקס היהודי עצמו, על רציפותו בקהילות הדתיות ועל שיבתו גם לקהילות חילוניות;

אבל לא, לא ניתן עדיין לדעת איך זה ייראה בדיוק. צריך פשוט לקוות שנזכה לחיות, לחוות, לעשות, ולראות בעצמנו איך תיראה ואיך תשפיע המהפכה הנשית על עולם הטקס היהודי.

הנביא ירמיהו מתנבא בנבואת הנחמה שלו ומבטיח לנו (בפרק לב):

י כֹּה אָמַר יְהוָה, עוֹד יִשְׁמַע בְּמִקְוֵי-הַזֶּה, אֲשֶׁר אִתְּם אֲמָרִים, חֶרֶב הוּא מֵאִין אָדָם וּמֵאִין בְּהֵמָה--בְּעֵרֵי יְהוּדָה, וּבְחֻצוֹת יְרוּשָׁלַם, הַנְּשֻׁמֹת מֵאִין אָדָם וּמֵאִין יוֹשֵׁב, וּמֵאִין בְּהֵמָה. יֵא קוֹל שִׁשׁוֹן וְקוֹל שְׂמִמָּה, קוֹל חֶתָן וְקוֹל כְּלָה, קוֹל אֲמָרִים הוֹדוּ אֶת-יְהוָה צְבָאוֹת כִּי-טוֹב יְהוָה כִּי-לְעוֹלָם חֶסֶדוֹ, מִבְּאִים תוֹדָה בֵּית יְהוָה: כִּי-אָשִׁיב אֶת-שְׁבוּת-הָאָרֶץ כְּבָרָאשׁוֹנָה, אָמַר יְהוָה.

והנה אכן שבו אבותינו ואימותינו לארץ, השבח לאל, וקול החתן נשמע היטב בחופותינו ובחיינו כאן. עכשיו נותר לנו להגשים גם את חלקה השני של הנבואה ולדאוג לקולה של הכלה להישמע אף הוא, בחופותינו, בטקסינו, ובכל מעגלי חיינו.

ביבליוגרפיה:

1. ביאלה תמר (תשס"ח), 'קדושה: התבדלות או התחברות?' **עלון 'קולך'**, 130.
 2. ביאלה תמר (תשס"ט), 'הקץ לדתיות הקורבנית', **דעות** 40, עמ' 22-25.
 3. ביאליק ח"נ (2938), **איגרות ביאליק**, כרך ה', דביר.
 4. הוקס בל (2002), **פמיניזם זה לכולם – פוליטיקה מכל הלב**, תרגמה דלית באום, פרדס.
 5. עברון דבורה (2009), 'הרהורים על רחניות, גלובליזציה ופמיניזם', **איגרת חודשית – ניגון נשים**, מס. 33, תמוז תשס"ט:
- <http://www.hamidrasha.org.il/site/heb/General.aspx?l=4&id=1112>
6. רוס תמר (תשס"ט), רצף ולא שבירה – עוד על דתיות נשית', **דעות** 41, עמ' 34-38.
 7. Berry Jan (2006), 'Whose Threshold? Women's Strategies of Ritualization', *Feminist Theology*, Vol. 14, No. 3, 273-288.
 8. Elyse Goldstein (2009), *New Jewish Feminism: Probing the Past, Forging the Future*, Jewish Lights Pub.